Olga Grădinaru

CONSTITUIREA PERSONAJELOR MALEFICE ÎN BASMELE POPULARE RUSEŞTI

Aspecte mitologice în formarea personajului Baba Yaga

Fiind precedate cronologic de bâline şi diverse mituri, basmele populare ruseşti îmbină atât elemente epice, cât şi mitologice, pendulând între mit şi raţionalitate. Constituindu-se de-a lungul timpului, basmele au înglobat elemente din cotidianul şi practicile slave alături de aspecte mitologice, dând naştere astfel unor personaje specifice, impregnate de structurile arhaice ale societăţii (nu întâmplător personajul masculin cel mai des întâlnit este fiul mai mic, leneş şi prost, iar femeia este cea care îl ajută să-şi schimbe statutul, fiind superioară bărbatului şi posedând puteri magice) şi unor personaje malefice cu rădăcini mitologice, dificil de plasat temporal, ca în cazul Babei Yaga, sau cu rădăcini livreşti, asemeni lui Kascei Bessmertnyj (Nemuritorul).

Problema mitologiei corelate cu folclorul a constituit preocuparea unor cercetători ruşi ce s-au focalizat pe folosirea basmului ca mijloc de reconstituire a primelor mituri, cercetând mitul din perspectiva poeticii şi semanticii. Rolul intermediar al folclorului între mitologie şi artă prin transformarea sau dezvoltarea paradigmelor semantice mitologice a fost reliefat de către I. M. Tronski, I. G. Frank-Kamenski.

V. I. Propp a fost cel care pendulând între diacronie şi sincronie a formulat un nou tip de cercetare ce îmbină analiza diacronică cu sincronia, punând bazele folcloristicii structurale şi aplicându-le basmelor populare ruseşti cu pretenţia aplicării acestora oricăror basme populare. Perspectiva istorică este cea care relevă continuitatea sau discontinuitatea motivelor de basm şi a reprezentărilor mitologice în raport cu obiceiurile, ritualurile slave. Perspectiva sincronă a fost însă evitată de O. M. Freidenberg, susţinând funcţia gnoseologică a mitului şi condiţionarea sa social-istorică, aliniindu-se cercetătorilor europeni, cum ar fi Ernst Cassirer, Lucien Lévy-Bruhl.

Aspectele mitologice ce au stat la baza apariţiei şi constituirii unui personaj de basm – Baba Yaga – în spaţiul slav pot fi reliefate în mare măsură datorită viziunii lui V. I. Propp şi cercetărilor sale etnografice şi antropologice. Deşi perspectiva cercetătorului suferă uneori de supralicitarea constantă a liantului diacronic şi sincronic prin servirea scopului ultim de explicare a unui obicei sau ritual slav din vechime ca reminiscenţă mitologică, detaliile de acest gen completează tabloul traseului acestui personaj pitoresc, lăsând deschis câmpul de cercetare altor abordări şi perspective.

Rezultat al antropomorfismului, puternică reminiscenţă a concepţiei matriarhale asupra lumii sociale, cu origini în arhetipul unui animal totemic ce asigura vânătoare bună reprezentanţilor societăţii slave precreştine, deţinând controlul asupra întregii păduri, apartenentă a divinităţilor slave dinaintea creştinării, reminiscenţă a demonologiei populare,

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

ființă htoniană, Baba Yaga devine, după procesul creştinării slavilor, un simplu personaj de basm, însă cu multiple roluri, funcţii şi caracteristici. Deşi este una din reminiscenţele demonologiei populare dinaintea secolelor creştinării, aparţinând mai degrabă divinităţilor subpământene (lucru evident mai ales din aspectul fizic descris în poveşti), personajul are mai multe roluri, conform viziunii lui Propp, printre care, paradoxal, unul de ajutor, agent care deţine înţelepciunea, informaţia despre lumea de dincolo şi are puterea de iniţiere a personajelor pentru intrarea lor în lumea de dincolo, căpătând astfel o alură aparent pozitivă.

Majoritatea cercetătorilor încearcă stabilirea unor posibile etimologii ale termenului „Yaga", precum şi originea unui personaj atât de complex cu rădăcini mult mai vechi decât al ipostazei masculine din poveştile ruseşti, Kascei Nemuritorul. Sunt mai multe variante ce încearcă a stabili originea personajului, însă majoritatea tind spre originea clasică slavă a Babei Yaga. Printre posibilele etimologii amintim următoarele: *Yama* – zeul morţii la unele popoare; *ahi* din sanscrită – „şarpe"; *Baba* – „femeia principală în multe culturi, mama celor vii"; *jaga* din ariană – „foc" (în slava veche a existat verbul *jagat'* care desemna strigătul în care se concentra toată energia vânătorilor sau a femeilor care năşteau); *yagya* în indiana veche – „sacrificiu"; *aga* în ţările asiatice este adresarea respectuoasă pentru un om în vârstă, iar *akka* în finlandeză înseamnă „bătrână".

Baba Yaga are corespondent în basmele populare ale altor popoare, fiind aceeaşi stăpână a pădurii, florei şi faunei, stăpâna meşteşugurilor feminine (ipostază prezentă şi în basmele ruseşti, deţinând acul, foarfeca sau fusul după care este trimisă fiica vitregă sau nora altei babe, soră cu Yaga), deţinătoarea focului (fiica este trimisă de surorile vitrege sau mama vitregă pentru a aduce foc în vatră), deţine şi dăruieşte obiecte fermecate pentru a-l ajuta pe eroul principal să-şi găsească şi să-şi elibereze iubita, fiind şi stăpâna celor trei călăreţi cu trei cai (reprezentând dimineaţa, ziua şi noaptea) sau stăpâna cailor năzdrăvani de unde atât Kascei, cât şi Ivan Ţarevici îşi au caii (ipostază prezentă şi în basmele româneşti).

Natura ambivalentă a Babei Yaga ţine de imaginea stăpânei pădurilor ce trebuie îmbunată şi de ființa răutăcioasă cu un sălaş zoomorf (izba pe labe de găină) ce îşi pregăteşte captivii în cuptorul încins, imagine cu ecouri clare ale funcţiei de iniţiatoare a adolescenţilor în viaţa adultă. Caracterul ambivalent al acestui personaj malefic poate fi explicat însă şi prin alte practici sau mituri slave, cum ar fi cel al răpirii copiilor de către ajutoarele Babei Yaga – gâşte sau lebede, iar ceea ce urmează poate fi interpretat ca un act de canibalism sau ritual de vindecare a copiilor bolnavi, răspândit la slavi. Cuptorul era încălzit (probabil de o bătrână ce avea faima de vraci sau vindecător), copilul era învelit în aluat dospit, aşezat pe lopată şi pus în cuptor, apoi scos şi dezvelit, iar aluatul aruncat câinilor, obicei ce contribuia la redarea sănătăţii copilului. Privit din această perspectivă, rolul Babei Yaga este unul de vindecător, rol uitat pe parcursul timpului, odată cu uitarea utilizării acestui obicei şi apariţia altora noi, rămânând însă acţiuni fără sensul iniţial, fapt ce a transformat personajul basmelor în unul malefic.

O altă variantă a originii personajului malefic feminin susţine împrumutul personajului din Siberia de către soldaţii aflaţi acolo pentru o vreme, lansând ca argument faptul că prima menţiune istorică despre personaj datează din 1588[1] şi faptul că „Yaga" ar avea o acoperire

[1] Флетчер, Ж., *О государстве русском* в главе *О пермяках, самоедах и лопарях*, 1588.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

morfologică în obiectul care desemna o haină cu guler, cusută cu blana[1] în afară, având şi diminutivul „Yagushka" ce însemna o haină cu guler îngust, purtată de femei atunci când porneau la drum[2].

Susținătorii originii slave a Babei Yaga invocă legende despre trecerea personajului în lumea de dincolo sau „Împărăția a treizecia" (*tridesjatoe tsarstvo*), legende în care Baba Yaga, poziționată la granița dintre lumi, slujeşte drept inițiator, conducător al eroului ce permite acestuia penetrarea lumii morților prin împlinirea unor ritualuri specifice. O altă variantă a prototipului babei din poveşti poate fi considerată tradiția ridicării unor păpuşi (*kukly-ittarmy*) îmbrăcate în haine de blană pe izbele de cult sau în ele împreună cu cei decedați, cu acelaşi rol de păzire, protecție a unui spațiu. Un aspect important al originii slave a personajului este apartenența la două lumi în acelaşi timp – lumea celor vii şi a celor morți, astfel încât izba pe labele de găină a Babei Yaga este situată fie în centrul unei păduri, fie la marginea acesteia, însă cu fața spre pădure, spre lumea de dincolo.

Particularitatea aceasta a izbei cu labe de găină pare a avea mai multe explicații, printre care cea istorică ce explică sintagma *kur'ih nojkakh* prin transformarea de la *kurnye*, adică stâlpi sau trunchi de copaci arşi pe care slavii aşezau „izba morții" şi în ea un vas cu cenuşa mortului (un astfel de obicei exista la slavi în secolele VI-IX) pentru ceva timp până în momentul în care cel decedat îşi găsea drumul spre lumea de dincolo. Unele izbe de acest fel erau umplute şi cu produse alimentare de orice tip pentru a sluji mortului de hrană în drumul său, aspect ce apare oglindit în poveşti prin abundența mâncării din izba Babei Yaga, ea însăşi fiind un fel de „mort viu", stând întinsă, nemişcată, fără a vedea pe cel ce venea din lumea celor vii, însă simțindu-l după miros – „miroase a duh rusesc". Izba putea fi înconjurată de un gard cu cranii umane în care ardea câte o flacără, având o poartă fioroasă[3] ce accentua aspectul intrării în alt tărâm la marginea vieții.

Noul venit era inițiat în lumea de dincolo fiind îmbăiat, apoi hrănit cu merinde specifice (mortificat şi obişnuit cu altfel de mâncare) şi apoi sfătuit pentru lunga sa călătorie. Un alt mod de a ajunge în lumea de dincolo ar consta în mâncarea personajului de către Baba Yaga, pregătindu-l în cuptor, întins pe o lopată, căpătând apoi proprietăți speciale, capacități şi pregătire în a înfrunta pericole şi încercări ce-i vin în cale în a-şi recupera logodnica, soția şi a deveni apoi țar.

Datorită basmelor populare se poate reconstitui sensul ritualic al obiceiurilor practicate de slavi, iar Baba Yaga este o sursă aproape inepuizabilă de descoperiri ale practicilor slave, precum şi ale sensurilor acțiunilor eroului principal. Cercetătorul imaginii Babei Yaga pe baza masei etnografice şi mitologice a materialului, Propp, susținătorul ideii că orice poveste sau motiv are un mit la origine, atrage atenția asupra ritualului prin care se poate regăsi realitatea istorică (sub forma unor obiceiuri şi ritualuri

[1] În unele poveşti eroul principal se coase în interiorul unei blăni sau piei de animal pentru a ajunge în lumea de dincolo, comprimând aşadar întreg ritualul inițiatic al Babei Yaga la un act de voință.

[2] O explicație asemănătoare este dată şi de Даль, В. И., *Толковый словарь*, том 4, Москва, Русский Язык, 1982, стр. 672.

[3] Афанасьев, А.Н., *Русские народные сказки*. Том 1, *Василиса Прекрасная*, стр. 127-132.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

ca expresii religioase) din spatele unor gesturi sau acțiuni întreprinse în basme, existând diverse tipuri de interacțiuni sau corespondențe – directe, aproximative, cu deformarea realității istorice (reutilizarea ritualului în basm cu un rol asemănător, însă cu un fond diferit, astfel încât abia se poate distinge originea)[1], transformarea esenței, a rostului ritualului (din unul sacru la început, cum ar fi sacrificarea unei fete pentru asigurarea unui an rodnic la negarea acestuia prin salvarea fetei de către eroul principal ca efect al neutilizării ritualului). În anumite cazuri detaliile unor activități din poveşti au fost sursa principală pentru stabilirea unor obiceiuri şi ritualuri necunoscute până atunci cercetătorilor etnografi şi folclorişti. Chiar şi detaliul acoperirii urmelor Babei Yaga cu mătura îşi are originea în practicile slavilor atunci când duceau mortul pe ultimul drum, acoperind sau împrăştiind urmele săniilor sau căruțelor pentru ca cel decedat să nu poată găsi drumul spre lumea celor vii, deranjând astfel rudele sau cunoştințele. În acest sens, am putea concluziona că indiferent care este originea reală a personajului din basme, toate atribuțiile şi caracteristicile reliefează legătura personajului cu lumea de dincolo, cu spațiul de „peste treizeci de mări şi țări", din a „treizecia împărăție", unde este răpită sau pierdută logodnica sau soția fugară a lui Ivan.

Detaliul părului abundent şi nepieptănat al Babei Yaga pare a-şi avea corespondența în faptul că femeile slave aveau părul desfăcut atunci când erau înmormântate; acelaşi păr lung şi dezordonat o împiedică să-i vadă pe cei vii, ghidându-se după miros (reminiscență din stadiul zoomorf, necesară determinării prezenței celor vii în universul ei). Nasul încovoiat al personajului pare a fi un detaliu cu efect comic, fără corespondențe simbolice sau istorice, explicându-se prin spațiul strâmt al izbei ce a contribuit la formarea acestuia.

Baba Yaga este de obicei înfățişată în basme ca fiind culcată în izbă, ocupând întreg spațiul acesteia nu datorită mărimii sale, ci datorită dimensiunilor reduse ale izbei: „În față capul, într-un colț un picior, în alt colț altul"; „Pe cuptor stă întinsă dintr-un colț în altul Baba Yaga cu piciorul de os şi cu nasul până în tavan scos", detalii ce întăresc ipoteza conform căreia Baba Yaga este un cadavru cu reminiscențe animalice[2], un reprezentant al lumii de dincolo[3].

[1] Acesta este cazul menționat de Propp în poveştile în care eroul se învăluie sau este cusut într-o blană sau piei de animal pentru a pătrunde în lumea de dincolo sau în a „treizecia împărăție", obiceiul fiind ca cei morți să fie cusuți în piei de animale pentru a le asigura trecerea în lumea de dincolo.

[2] Transformarea Babei Yaga ca persoană ce inițiază ritualul fiind la jumătatea celor două lumi – a viilor şi a morților, precum şi a lumii umane şi a celei animale pare a fi reminiscență a faptului că şamanul sau şeful tribului iniția ritualuri asemănătoare (trecerea din adolescență la maturitate sau pregătirea pentru căsătorie) îmbrăcat fiind cu piei, blănuri de animale; Propp explică prezența unui personaj feminin ca agent ce oficiază inițierea prin încărcătura matriarhală a triburilor şi prin faptul că inițierea era oficiată, cel puțin în cazul căsătoriei, din partea tribului fetei, ba mai mult, chiar dacă oficiatorii ritualului erau bărbați, şamanii erau îmbrăcați în femei bătrâne, eventual purtând măşti. – Пропп, гл. III, стр. 97-102.

[3] În basmele altor popoare un erou similar are şi alte caracteristici specifice unui cadavru pe lângă piciorul de os – fie spatele cu viermi, fie carnea în descompunere, fie alte detalii de acest gen. Давыдов, И. П., стр. 6.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

Funcţii şi ipostaze

În economia modelului sintaxei subiectului în basm Propp analizează importanţa şi activitatea personajelor sub forma unor funcţii, reducând însă de multe ori basmul ca gen la desemnarea mitului sau ritualului ce stă la baza basmului, pledând pentru un rol schematic, explicativ al acestuia, contribuind totuşi la dezvăluirea unor aspecte importante mitologice şi ritualice. În cele ce urmează vom trece în revistă funcţiile şi ipostazele Babei Yaga din perspectiva pionierului folcloristicii structurale, exemplificând prin câteva basme populare.

Propp menţionează că cel mai dificil personaj de analizat este tocmai Baba Yaga, dat fiind faptul că detaliile din mai multe poveşti nu formează un tot unitar, ci reprezintă aspecte diferite în principal din cauza funcţiilor diferite îndeplinite de personaj în basme: „dăruitoarea" (*yaga-daritel'nitsa*) la care vine eroul pentru calul năzdrăvan sau alte ajutoare în drumul său; cea care răpeşte copii, încercând să-i pună în cuptor (*yaga-pohititel'nitsa*) şi cea care acţionează, vătămând eroul (*yaga-voitel'nitsa*). Davydov menţionează mai multe tipuri de personaje Baba Yaga: sfătuitoarea (*yaga-sovetchitsa*) (de regulă trimite la sora[1] ei mai mare pentru ajutor); cea care dă porunci (*yaga-povelitel'nitsa*), deţinând puterea asupra naturii şi a lumii animale; protectoarea eroului (*yaga-pokrovitel'nitsa*), urmărindu-i mişcările şi ajutându-l cu ajutorul bufniţei, farfuriei sau a altor obiecte fermecate; Yaga cu mai multe fiice sau nepoate (*yaga-praroditel'nitsa*). De reţinut ar fi faptul că în basmele în care apare şi Baba Yaga, şi Kascei Nemuritorul[2], Baba Yaga are rolul de protectoare şi ajutor prin darurile acordate, iar Kascei este cel care răpeşte iubita sau mama şi se luptă cu eroul.

Uneori Baba Yaga are înlocuitori, preluând unele funcţii ale acesteia: Jagishna, vrăjitoarea, bătrâna, bătrânica, iar uneori chiar şi înlocuitori-analogi masculini, cum ar fi: vrăjitorul, Leshyi, Morozko, Idolisce sau „bătrânelul mic cât o unghiuţă, cu barba cât un cot mic".

În calitate de ajutor, „dăruitoare", Baba Yaga îşi primeşte eroul în izbă, îl găseşte datorită mirosului de om viu, chiar dacă exclamaţia ei pare a avea legătură cu naţionalitatea („Fu, fu, miroase a duh rusesc!"), spălându-l de mirosul omenesc, lovindu-l conform specificului băii ruseşti cu mături speciale pentru baie şi scoţând astfel sufletul din el, mortificându-l, făcându-l asemeni morţilor, adică de neidentificat pentru duşmanii săi şi în special pentru Kascei, care i-a răpit iubita. Baba Yaga îl serveşte pe erou cu mâncarea specifică celeilalte lumi, făcându-l consubstanţial cu ea, asemeni ei, culcându-l alături de ea, acoperindu-l ca pe un mort şi apoi purtând conversa şi oferi sfaturi şi ajutoare fermecate pentru călătoria lui Ivan. Acestea sunt de regulă acţiunile Babei Yaga în ipostaza ei de „sfătuitor", „dăruitor", însă în majoritatea cazurilor povestitorul omite anumite detalii,

[1] Propp menţionează că, de cele mai multe ori, amintirea de „soră" sau înrudire cu vreun apropiat al eroului, sau cu alte babe trebuie interpretată ca apartenenţă la acelaşi trib sau tagmă – Пропп, В., *Исторические корни волшебной сказки*, гл. III, стр. 98.

[2] Kascei Nemuritorul (Кащей Бессмертный) este un alt personaj malefic cu o altă traiectorie, fiind mai degrabă un personaj livresc cu rădăcini etimologice clare.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

fără a menționa baia, mâncarea şi celelalte aspecte, trecând direct la discuția dintre cei doi – păsul spus de erou şi ajutorul acordat de bătrână, astfel încât se creează impresia unei ființe blajine, corespondentul unei zâne bune.

Dat fiind faptul că două ipostaze ale Babei Yaga nu pot fi nicidecum unite – una fiind cea care răpeşte şi se luptă cu Ivan, alta fiind cea care inițiază eroul şi îl ajută cu sfaturi – nu putem decât concluziona că aceste ipostaze împărtăşesc doar acelaşi nume în urma unei probabile confuzii şi aglomerări de funcții preluate din istoria şamanică a ritualurilor de inițiere şi din reminiscențele mitologice precreştine. Totuşi, Propp[1] evidențiază faptul că circulația motivelor asemănătoare celor din basmele ajunse până la noi pare a data din perioada înlocuirii unor mentalități, obiceiuri şi ritualuri care aveau în centru pădurea şi ritualurile şamanice cu o cultură agrară ce tindea să demonizeze pădurea, ordinea matriarhală, practicile şamanice, aspect ce unifică oarecum rolurile disparate, comico-groteşti şi aparent opuse atribuite personajului Baba Yaga.

Deşi atât Baba Yaga, cât şi Kascei Nemuritorul sunt considerate personaje malefice, acestea nu împărtăşesc aceleaşi funcții decât în cazul în care doar unul este prezent în basm ca având funcția de element negativ ce declanşează acțiunea, ce dezechilibrează starea de fapt a lucrurilor de regulă prin răpirea iubitei, mamei sau a copilului, copiilor, fraților mai mici în cazul Babei Yaga. Totuşi există şi excepții, şi una dintre acestea este basmul complex *Oron cel credincios*[2] în care par a se aglomera aceleaşi funcții pentru două personaje malefice: Baba Yaga şi Kascei. În acest basm rolul ajutorului, sfătuitorului, apărătorului este jucat de către prietenul credincios, cei doi – Ivan şi Oron – fiind de neînvins în lupta cu Kascei şi Baba Yaga, salvându-se reciproc de la moarte în repetate rânduri. Sunt destul de rare cazurile unor basme atât de complexe, cu scheme şi funcții complicate atribuite mai multor personaje cu rol negativ, fiind mai degrabă rezultatul fuziunii a două poveşti mai vechi în care rolul prietenului credincios este un motiv de importanță secundară, amplificat însă ca rezultat al mărimii maleficului şi neputinței eroului de a face față pericolului fără „dăruitor" şi „sfătuitor". Observăm însă prezența mai multor ipostaze caracteristice Babei Yaga, cum ar fi cea de *yaga-praroditel'nitsa*, având două fiice şi cea de *yaga-voitel'nitsa*, luptând pentru pieirea eroului şi *yaga-povelitel'nitsa*, deținând controlul asupra lumii vegetale şi animale, având în subordine şerpi, cât şi a lumii umane prin amenințările terifiante de a transforma pe oricine îndrăzneşte să-l protejeze şi să-l prevină pe Ivan cu privire la pericolul din împărăția sa.

În ce priveşte rolul de „dăruitor" menționat de Propp ca funcție importantă în schema derulării acțiunii basmelor ruseşti, acesta este jucat nu doar de Baba Yaga în ipostaza ei mai blândă, ci şi de alte ajutoare, cum ar fi mama sau tatăl decedat, sau animalele, deținuții eliberați, datornicii sau condamnații la moarte salvați de eroul principal. Nu atât personajele, ce au diverse funcții, sunt importante, acestea putând fi înlocuite de altele în schema conceperii basmului, ci funcția în sine, fără de care basmul nu este complet şi este văduvit de frumusețea şi plinătatea sa, fapt care vine în susținerea ideii că nu vom

[1] Пропп, В., *Исторические корни волшебной сказки*, гл. III, стр. 101-102.

[2] Афанасьев, *Русские народные сказки*, гл. 1, *Верный Орон*, Москва,1985, стр. 403.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

întâlni funcţii divergente atribuite aceluiaşi personaj în acelaşi basm, fie acesta cazul Babei Yaga cu multiplele sale ipostaze, fie a oricărui alt personaj de sorginte malefică.

Kascei Nemuritorul – traseul cristalizării unui nou personaj

Un alt personaj pitoresc al basmelor populare ruseşti are parte de un traseu diferit de cel al Babei Yaga, fiind mai mult decât ipostaza masculină a forţelor malefice, mai mult decât complementul acesteia în lumea de dincolo. Şi aceasta în mare parte din pricina unui traseu diferit de formare ca personaj, mult mai recent şi cu rădăcini clare etimologice.

Kascei Nemuritorul este considerat ţarul malefic şi conducătorul puterilor din lumea de dincolo, caracterizat de lăcomie şi zgârcenie, de răutate şi reavoinţă. S-a conturat ca personaj în universul basmelor populare ruseşti prin câteva etape clare, devenind duşmanul personajelor pozitive abia la mijlocul secolului al XX-lea. Termenul ce-l va desemna mai târziu pe răpitorul de ţarine şi fete frumoase apare pentru prima dată în letopiseţul kievean al secolului al XII-lea, desemnând un rob, sclav, întemniţat care preţuia viaţa foarte puţin. În acelaşi sens de întemniţat, om de nimic, nevolnic este folosit şi în *Cuvânt despre oastea lui Igor*, dar şi în sensul de om viclean, nevrednic, josnic. De aici pare a proveni şi numele de familie Kosceev, urmaşii robilor ruşi, fapt care a dus la înfiinţarea multor sate cu numele de Kosceevo sau Kosceevka, nume păstrate până în ziua de azi în multe regiuni ale Rusiei.

În bâlinele ruseşti ale secolului al XIX-lea Koscei era un întemniţat slab şi cu oasele proeminente, fără a fi existat aluzii la atributele puterii sau aspecte supranaturale ale personajului, cu atât mai mult la nemurirea acestuia. Subiectul poveştilor[1] din acea perioadă era asemănător: Ivan Ţarevici se însura cu Maria Morevna şi se muta în castelul ei, primind interdicţia de a intra în temniţă sau într-o anume cameră din castel, interdicţie de care Ivan nu ţine cont şi descoperind un om slab şi neajutorat prins în lanţuri îl eliberează. Acesta odată eliberat şi recăpătându-şi puterile o fură pe Maria Morevna şi fuge cu ea, însă este prins şi omorât de Ivan Ţarevici sau îi este sfărâmat capul de copita calului năzdrăvan, apoi ars pe rug şi cenuşa împrăştiată în toate cele patru vânturi.

Unele bâline ce sunt atribuite secolului al X-lea menţionează prezenţa unor puteri supranaturale, ce se îndreaptă împotriva lui Kascei: una dintre aceste bâline este *Ivan Godinovici*, iar Kascei este căpetenia pecenegilor sau a poloveţilor, întemniţat în beciul cneazului cernigovean. Kascei o seduce pe cneajna Nastasia, o convinge să-l elibereze şi evadează împreună cu ea şi deşi un văr al lui Ivan Godinovici luptă cu el, Kascei îi leagă de un copac cu ajutorul Nastasiei. Puterile supranaturale intervin şi un corb îi prezice lui Kascei o moarte grabnică; sulița ce trebuia să răpună corbul se îndreaptă spre Kascei, omorându-l, iar Ivan Godinovici îi răsplăteşte trădarea nevestei sale într-un mod crud – tăind-o în bucăţi.

Imaginea bătrânului slab şi infernal care-şi are moartea într-un ou sau într-un ac aflat într-un ou apare odată cu poveştile în versuri scrise de A. S. Puşkin, care l-a ridicat pe acest „om de nimic", „nevolnic" la rangul de ţar. Apoi V. Jukovski scrie în

[1] Şi Afanasiev notează o poveste cu acelaşi titlul şi subiect asemănător – Афанасьев, А. Н., *Русские народные сказки*, том 1, *Марья Моревна*, стр. 300-305.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

1831 povestea despre ţarul Bedendei, fiul său Ivan Ţarevici şi vicleşugurile lui Kascei Nemuritorul, despre înţelepciunea Mariei Ţarevna, fiica lui Kascei. Se deplasează accentul şi în formarea personajului feminin cu înţelepciunea nefirească, dar şi în ceea ce priveşte personajul malefic masculin, imaginea lui Kascei fiind inspirată din bâlinele despre Sadko, stăpânitorul lumii apelor.

Abia în 1855 apar poveştile populare ruseşti adunate de folcloristul A. N. Afanasiev din gubernia Perm, printre care şi o poveste despre Kascei Nemuritorul[1]. Popularitatea acestor poveşti a şters din memoria poporului celelalte aspecte şi originea personajului, brodând tot mai mult pe atribuţiile malefice şi supranaturale ale acestuia, preluând câteva caracteristici de la Baba Yaga[2], mai ales fizice – acelaşi păr dezordonat în unele ilustraţii sau, din contra, chel (aşa cum a fost înfăţişat de regizorul Alexandr Rou mai târziu, imagine devenită consacrată a eroului), acelaşi nas încovoiat şi aceeaşi privire absentă. Kascei preia şi câteva motive iniţiatice de la Baba Yaga, elemente ce ţin de baie, de simţul olfactiv, dar şi unele aspecte ce ţin de creativitatea povestitorului, cum ar fi o doză de naivitate, crezând mai degrabă pe ţarina sau domniţa răpită decât propriul său simţ olfactiv. Spre deosebire de Baba Yaga, Kascei ameninţat cu moartea încearcă să negocieze, propunându-i lui Ivan bogăţii şi putere: „Nu mă bate, Ivan Ţarevici, vom trăi ca nişte prieteni buni şi întreaga lume ne va fi supusă”[3], ispită neglijată de Ivan, restabilind apoi ordinea în împărăţia tatălui, recuperându-şi mireasa şi pedepsind pe fraţii săi răuvoitori.

Imaginea malefică a lui Kascei a fost canonizată de regizorul Alexandr Rou prin lansarea filmului Kascei Nemuritorul în 1945, încercând să prezinte imaginea parodiată a lui Hitler şi recunoscându-l pe acesta ca sursă de inspiraţie pentru constituirea personajului malefic. Acest personaj are corespondent în personaje malefice masculine din alte culturi: la francezi există o fiinţă asemănătoare numită Fără Suflet, la norvegieni un uriaş în corpul căruia nu este inimă. Este adesea comparat cu diavolul, dat fiind faptul că în epocile precedente era imaginea asemănătoare morţii, iar moartea era reprezentată în sec. XIII-XIV ca o mumie, o formă de schelet acoperită de piele, imagine păstrată în multe ilustraţii ale basmelor. Din această perspectivă menţionăm faptul că etimologia populară a făcut legătura dintre numele Kascei şi cuvântul *kost`* (os), ce vine din mai vechiul *kosc`*, desemnând termenul de slab, slăbănog (*toscii*). Are puterea de a transforma în stane de piatră, arbori sau buşteni groşi alţi eroi, atribuţie specifică şi Babei Yaga. Kascei este imaginat uneori ca „un monstru saurimorf (un şarpe fioros sau un balaur cu mai multe capete)”, jucând rolul paznicului avar al unor comori nemaivăzute[4].

[1] În volumul I al poveştilor culese şi publicate de Afanasiev, A. N., *Русские народные сказки* в 3 томах, Москав, Наука, 1984-1985, sunt trei poveşti cu titlul de *Kascei Bessmertnyi*, deşi în prima dintre ele numele este modificat în Kosh.

[2] Una dintre ele este simţul olfactiv dezvoltat pentru sufletul celor vii, spunând: „Fu-fu! Os rusesc nu poţi vedea şi nu poţi auzi, dar osul rusesc a venit singur în curte! Cine a fost la tine? Nu cumva fiul tău?” sau „Fu-fu! Os rusesc nu poţi vedea şi nu poţi auzi, dar aici miroase a Rusie!”, Афанасьев, А. Н., *Русские народные сказки*, том 3, *Кащей Бессмертный*, стр. 286, 287.

[3] Афанасьев, А. Н., *op. cit.*, стр. 287.

[4] Ilie Danilov, *Dicţionar de mitologie slavă*, Iaşi, Polirom, 2007, p. 130.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

Kascei are preocupări diferite, însă cea mai importantă pare cea de a răpi fete sau femei frumoase, întemnițându-le în castelul său sau în mai multe castele, devenindu-le soț şi zburând de la un castel la altul. Are o strânsă colaborare cu Baba Yaga, căci de acolo şi-a obținut calul năzdrăvan, după ce i-a păscut herghelia de cai trei zile şi trei nopți fără a pierde vreun cal. Îşi petrece timpul colindând pământul, adesea zburând deasupra lui, fiind probabil în căutarea de noi victime frumoase de origine nobilă care să-i devină soții în regatul său.

Aşa cum este înfățişat în multe poveşti, Kascei nu are inimă sau moarte, acestea fiind echivalente, iar moartea acestuia este ascunsă fie la rădăcina unui stejar, fie în vârful acestuia într-o ladă, într-un iepure, într-o rață sau peşte şi apoi într-un ou care ascunde un ac în interior. Oul raței ascunde moartea personajului malefic, iar rața se află uneori în fântâna de lângă o biserică de pe o insulă îndepărtată. Animalele şi păsările contribuie la găsirea morții lui Kascei, ajutând personajul ce doreşte să-şi elibereze mama sau iubita. Moartea lui Kascei poate surveni şi în urma unei lovituri date de calul lui Ivan, adus din herghelia Babei Yaga şi mai puternic decât calul lui Kascei.

În unele bâline Kascei apare ca un amestec al mai multor personaje – Tugarin Zmeevici, Batyga Kalina şi Idolisce (Odolisce) Poganoe, preluând astfel atributele lor, asemănătoare atributelor Babei Yaga. Idolisce (Odolisce) Poganoe este un bogatâr ce reprezintă forțele întunericului, denumit şi „*nehrist'*" sau „*tatarscina*", „nebotezat", „jidov", „tătar blestemat", fiind învins în luptă de Ilia Muromeț, salvând astfel Kievul (sau Țarigradul conform altor variante) de puterea străină[1]. Idolisce (Odolisce) Poganoe are un cal dus de douăzeci de persoane şi a străbătut Elveția, Turcia, Kazanul, Riazanul şi Astrahanul[2]. Tugarin Zmeevici este duşmanul bogatârilor ruşi, personajul fiind constituit la confluența mai multor straturi de tradiții epice, având fondul mitologic asemănător Babei Yaga datorită înfățişării cu elemente de şarpe, prezente şi în eposul slavilor de sud. Relațiile sale cu femeile şi patima de a le răpi îl aseamănă cu iubitul-şarpe din cântecele populare sârbeşti. Din punct de vedere istoric se pare ca rădăcinile acestui personaj vin de la hanul Tugorkan, însă majoritatea cercetătorilor susțin prezența ecourilor eposului bizantin prin traducerea termenilor greceşti *drakon* şi *drakontopula* în *zmei* (zmeu) şi apoi *Zmei Gorynyci* (Zmeul Munților)[3]. Ilie Danilov menționează că Tugarin a devenit „simbolul stepelor sălbatice şi al pericolelor ce veneau dinspre ele în Rusia Kieveană în epoca luptelor cu popoarele migratoare"[4] putem conchide că acest personaj este reunirea a două personaje: balaurul înaripat din miturile precreştine şi hanul poloveților, ucis la Kiev în anul 1096, având un cal năzdrăvan înaripat, negru, simbolizând forța malefică şi cu atribute specifice zmeilor – scoțând foc pe nări şi pe gură, fum pe urechi.

[1] В. Миллер, *Очерки русской народной словесности. Былины*, Москва, 1897.

[2] В. Миллер, *Экскурс в области русского народного эпоса*, Москва, 1892.

[3] А. Н. Веселовский, *Отрывки Византийского эпоса в русском*, Вестник Европы, 1875, апрель.

[4] Ilie Danilov, *op. cit.*, p. 238.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

Funcţii, motivaţii şi atribuţii

Pornind de la principiile de studiu a basmelor stabilite de Vladimir Propp în *Morfologia basmului* putem menţiona câteva funcţii şi atribuţii ale personajului malefic Kascei, mai ales având în vedere faptul că poveştile au fost studiate de cercetător din perspectiva funcţiilor personajelor principale cu observaţia că aceste funcţii pot fi epuizate, enumerate, clasificate, dat fiind faptul că poveştile noi, din afara numărului studiat, nu aduc funcţii noi, ci mai degrabă stabilesc funcţii multiple sau aduc noi modalităţi de introducere în acţiune a personajelor cu funcţiile, atribuţiile şi motivaţiile sale. Deşi pot exista mai multe variante ale subiectului sau diverse tipuri de compoziţii, acestea nu umbresc, în opinia cercetătorului rus, funcţiile principale, precum şi repartizarea acestora personajelor principale din basme rămân aceleaşi, având şi un rol de structurare a schemelor de acţiune din basme: „funcţiile reprezentând baza morfologică a poveştilor fermecate în general”[1].

Propp distinge câteva funcţii preliminare – situaţia iniţială, plecarea sau moartea adulţilor sau a copiilor, interdicţia şi încălcarea acesteia, care apar la începutul basmelor, şi câteva principale – răul pricinuit, momentul de legătură, acordul pentru a lupta, funcţiile celui care oferă daruri personajului principal, reacţiile eroului, intrarea în posesia unui remediu fermecat, deplasarea spre locul destinat, lichidarea neajunsurilor fizice, intelectuale, întoarcerea eroului, salvarea acestuia, dar şi multe altele cu variaţiuni de motive, acţiuni şi atitudini. Există anumite funcţii ce sunt atribuite doar anumitor personaje sau unui cerc de personaje prin acţiunile pe care le întreprind pe parcursul derulării momentelor subiectului[2].

Printre funcţiile preliminare ce se pliază personajului Kascei sau i se pot atribui ar fi: prezenţa acestuia în interdicţia rostită fie de un adult copilului sau de soţia frumoasă şi înţeleaptă soţului său, Ivan (funcţie prezentă în bâlina menţionată *Ivan Godinovici* din secolul al X-lea, preluată în multe poveşti), apoi prezenţa acestuia în încălcarea interdicţiei prin informaţiile distorsionate şi întrebările puse eroului, precum şi argumentele mincinoase sau chiar utilizarea unor mijloace supranaturale de a-l convinge pe erou de veridicitatea informaţiilor. Aceste funcţii sunt urmate de reacţia eroului la propunerile şi formele minciunii propuse de răuvoitor, acţiunea efectivă (îi aduce apă, mâncare, eliberarea), întrebările eroului despre natura reală a eroului negativ, Kascei, în una din ipostazele sale (om slab sau transformat în zmeu cu mai multe capete), aflarea informaţiilor necesare de la soţia sa sau de la slujitori, fie de la Baba Yaga (după ritualul de iniţiere în lumea de dincolo prin îmbăiere, mâncare specifică şi discuţie) sau animale şi elemente ale naturii, care îi sunt binevoitoare şi-i împărtăşesc informaţii în urma unor binefaceri.

Principalele funcţii distinse de Propp, ce pot fi atribuite lui Kascei Nemuritorul, sunt acţiunile făcute cu rea-voinţă cu mai multe variante (răpirea soţiei, mamei, logodnicei, fiicei ţarului sau, mai rar, a ţăranului; răpirea unui mijloc fermecat sau ajutor al eroului; răpirea luminii; provocarea dispariţiei; transformări în pietre, buşteni sau copaci a potrivnicilor;

[1] Владимир Пропп, *Морфология сказки*, Академия, Ленинград, 1928.

[2] Владимир Пропп, *op. cit*., стр. 88-93.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

porunca de a omorî; omorul; întemnițarea; amenințarea cu căsătoria forțată şi îndeplinirea amenințării; amenințarea cu canibalism; declararea războiului; provocarea uitării celei răpite printr-un sărut fermecat), funcțiile specifice personajului care dăruieşte ceva eroului principal („dăruitorul"), chiar dacă nu-i este favorabil sau nu-l agreează (încercări la care îl supune; întrebări; rugămintea eliberării sau a iertării; încercarea de a omorî eroul principal; lupta cu „dăruitorul" potrivnic), lupta cu eroul malefic (lupta în câmp deschis; competiție, mai ales cu caii năzdrăvani de la Baba Yaga; jocul în cărți), biruința asupra lui Kascei sau pedepsirea acestuia (prin luptă, competiție, joc; fără luptă, prin aflarea secretului morții şi găsirea acesteia „la rădăcina unui stejar bătrân dintr-o insulă îndepărtată, într-o ladă (de fier sau de lemn), într-un iepure, într-o rață, într-un ou" şi, eventual, „în vârful unui ac"), urmărirea eroului principal (în zbor singur sau pe calul năzdrăvan; prevenirea eroului şi amenințarea cu moartea în cazul altei încercări de a răpi soția şi de a se întoarce acasă; încercarea de a-l epuiza pe erou şi de a-l împiedica să păşească în lumea celor vii).

Unele funcții ale basmelor apar asimilate prin două forme diferite[1], cum ar fi spre exemplu urmărirea lui Kascei şi lupta cu acesta, iar uneori formele capătă un sens nou, păstrând uneori sensul vechi, dat fiind faptul că funcțiile influențează alte funcții, rezultând episoade care nu se referă neapărat la răufăcătorul principal, Kascei, ci la alte încercări ale personajului principal.

Printre elementele basmelor ce ajută la coagularea subiectului, identificate de Propp, amintim motivațiile ce denumesc cauzele şi scopurile personajelor, care-i determină să procedeze într-un fel sau altul.

Propp menționează faptul că aceleaşi acțiuni pot avea motivații diferite, iar acțiunile personajelor negative nu sunt motivate sau nu sunt spuse explicit în poveste (ştim motivul pentru care Kascei răpeşte fete frumoase – fie pentru a le fi soț, fie pentru a le mânca), ceea ce ne poate face să credem că motivațiile, formulările explicite ale unor acțiuni nu sunt specifice poveştii.

Atribuțiile personajelor sunt cele care dau coloratură vie, frumusețe şi forță de atracție poveştilor prin detaliile savuroase ce țin ce sex, poziție socială şi mai ales de aspectul fizic, detalii ce sugerează caracterul personajelor şi joacă rolul de motivație intrinsecă pentru acțiunile săvârşite de acestea, mai ales în cazul lui Kascei şi a Babei Yaga. Atribuțiile personajelor sunt schimbătoare din pricina unor factori ce țin de epos, de interacțiunea cu alte popoare, de contribuția fiecărui povestitor şi de utilizarea anumitor motive pentru poveştile culte, motive ce revin în circulația poveştilor populare, îmbogățind povestea, împrospătând-o şi aducând noi atribuții personajelor principale. Aceste influențe noi umbresc unele atribuții şi caracteristici din mitologia slavă sau contribuie la noi şi neaşteptate combinații, precum e schimbarea fizică a lui Kascei şi multiplicarea acestora.

Studierea schimbărilor, mutațiilor, transformărilor survenite în ce priveşte atribuțiile personajelor este propusă de Veselovski şi preluată de Propp prin urmărirea unor rubrici principale ce vizează înfățişarea şi nomenclatura, caracteristicile apariției şi locuința, dar şi alte detalii specifice împreună cu lista funcțiilor deținute de personaj în derularea

[1] Владимир Пропп, *op. cit*., стр. 74-79.

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)

acțiunii. Există un canon al atribuțiilor personajelor internațional, național, dar şi forme regionale ale acestuia (din Novgorod, Sibiria, Nord etc.).

Elementele mitologice, întrepătrunse cu elemente din cotidianul slav contribuie la completarea traiectoriei unui personaj cu rezonanțe arhaice dintr-o societate matriarhală, punând într-o lumină nouă aparentele contradicții în constituirea şi diversitatea atributelor personajului Baba Yaga. Aspectele limbajului ce caracterizează personajul sunt modalități de analiză a statutului ontologic al acestuia, precum şi a funcțiilor jucate în basmele populare ruseşti. Deşi supralicitând perspectiva lui Propp asupra evoluției personajului, putem susține că aceasta se dovedeşte a fi potrivită pentru revelarea aspectelor mitologice din basmele ruseşti în ce priveşte substratul şi atributele personajului Baba Yaga, cât şi referitoare la etapele constituirii acestui personaj malefic.

Referințe bibliografice

1. Abrudan, Elena, *Mit şi semnificație în proza rusă*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Ştiință, 2004.

2. Афанасьев, А.Н., *Русские народные сказки в 3 томах*, Москва, Наука, 1984-85.

3. Даль, В. И., *Толковый словарь*, том 4, Москва, Русский язык, 1982, стр. 672.

4. Danilov, Ilie, *Dicționar de mitologie slavă*, Iaşi, Polirom, 2007, p. 185-187.

5. Давыдов, И. П., *Баня и Бабы Яги*, Вестник Московского Университета, Философия, 2001, № 6.

6. Иванов, В. И., Топоров В. Н., *Словарь славянской мифологии в 2 томах*, Москва, 1982.

7. Лаушнин, К. Д., *Фольклор и этнография*, Институт Этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Наука, Ленинградкое отделение, СССР, 1970.

8. Пропп, В., *Исторические корни волшебной сказки*, Москва, Лабиринт, 1998.

9. Пропп, В. И., *Мифология сказки*, Академия, Ленинград, 1928.

Universitatea Babeş-Bolyai
(Cluj-Napoca)

BDD-A6625 © 2011 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:38 UTC)